

DOI: 10.21005/pif.2023.53.D-02

PROBLEMS REGARDING THE CONSERVATION, PLANNING AND MANAGEMENT OF THE VANTAGE POINTS OF GREATER POLAND FOLWARKS

PROBLEMATYKA OCHRONY, PLANOWANIA I ZARZĄDZANIA PRZEDPO-LAMI EKSPOZYCJI WIELKOPOLSKICH FOLWARKÓW

Daniel Mikulski

Eng. Landscape Architect, PhD

Author's Orcid number: 0000-0002-7799-8732

National Institute of Cultural Heritage, Poland

Regional Office in Poznań

ABSTRACT

The landowners' houses together with the manorial and park layout gave a unique character to the landscape of Wielkopolska. They are characterized by high sensitivity in terms of the landscape capacity of the vantage points. This is because not only the loss of the historical building substance or greenery, but also the new buildings erected in their surroundings, disturb the legibility of the relics of the manorial economy. The problem is the point protection of these elements, which will probably be emphasized soon by the results of the landscape audit. The Italian experience in the protection, planning and management of landscapes, the character of which was given by landowners, brings inspiring conclusions.

Key words: assessment of historic landscape characterisation, *contesto figurativo*, farm landscape, landscape audit, landscape capacity.

STRESZCZENIE

Siedziby ziemiańskie wraz z założeniami parkowymi i folwarcznymi nadały niepowtarzalny charakter krajobrazowi Wielkopolski. Charakteryzuje je wysoka wrażliwość w zakresie chłonności widokowej przedpola ekspozycji. Nie tylko bowiem utrata historycznej substancji budowlanej czy zieleni, ale powstające w ich otoczeniu nowe obiekty, naruszają czytelność reliktyw gospodarki folwarcznej. Problemem jest ich punktowa ochrona, co prawdopodobnie podkreślą wkrótce wyniki audytu krajobrazowego. W dalszym ciągu postępuje polaryzacja terenów wiejskich na obszary chronione oraz nierozzerwalnie z nimi związany krajobraz, który ulega negatywnym przekształceniom. Inspirujących wniosków w przeciwdziałaniu tym procesom przynoszą włoskie doświadczenia w ochronie, planowaniu i zarządzaniu krajobrazem.

Słowa kluczowe: audyt krajobrazowy, *contesto figurativo*, krajobraz folwarczny, ocena historycznego charakteru krajobrazu, pojemność krajobrazu.

1. INTRODUCTION

For at least five centuries, the land owners the aristocracy, then the Polish landed gentry – managed the rural environment. As one of the most influential agricultural models in history, the folwark economy they operated had a lasting impact on the landscape of the Greater Poland region. Manors and palaces – both those that are in a circumstance of ruin and newly renovated structures – are the principal subjects of public attention, and rightfully so. Despite the numerous scientific studies that have been conducted, it is still often believed that landed gentry homes are mansions that are associated with luxury and extravagance rather than homes where individuals work and live. Favorable reevaluation of the material foundation for the functioning of these residences, so expected by art historians, has also not taken place, i.e. folwarks. These include farm buildings, which are a sign of the landowner's thriftiness, and the surrounding land, which testifies to the culture "attached" to the land. These components play a larger role in shaping the identity and perception of the agricultural landscape than the sparse residences that are typically tucked away among the vegetation.

The modern dynamics of change already make it impossible to spontaneously adapt historical landscape structures to current needs, making traces of the folwark landscape illegible. Their survival is in danger due to inadequate recognition of them in the context of landscape evolution, in addition to poor spatial management and ineffective protective measures. The folwark vantage points, as part of the ordinary landscape in which most rural residents live, are subject to strong processes of transformation. Modern development processes are proceeding without paying significant attention to the capacity and sensitivity of the agricultural landscape. The historic character of the landscape is being destroyed by new developments, property subdivisions, or the clearing of vegetation along plot boundaries. Since the current nomenclature of Polish legislation at most contains a slogan of the cultural and natural landscape, without specifically defining its identity, the discussion of the protection, planning, and management of the specificity of the manor landscape has virtually no place. As a result, the article's goals are to clarify the significance of vantage points in the history of the Greater Poland region landscape, assess the capacity and sensitivity of these areas to best current alterations, and identify tools for both landscape planning and management as well as protection. Although the issues discussed here are widespread across other parts of Poland, the research focuses on highlighting the unique characteristics of the agricultural landscape in Greater Poland.

2. MATERIALS AND METHODS

In the Greater Poland region, field observations and photographic inventories were done. The main goal of landscape analyses was to pinpoint the key changes that had an impact on the manor farms' silhouettes and vistas. Based on breakthrough moments for the folwark landscape, the identification and interpretation of the settlement pattern evolution was made, taking into account the folwark's function as a single farmstead, a component of a folwark complex, or a manor and palace complex. The study used archival cartographic resources. By reviewing the definitions and techniques used, both in Poland and abroad, the aspect of the landscape's capacity and sensitivity was recognised while taking into account its historical nature. Particular focus was placed on British techniques (LCA, HLC). A review of Polish laws protecting historical sites and the environment had a significant impact on locally adopted plans. Analyzing the scope of priority landscapes and the provisions relating to them, the preliminary findings of the landscape audit for the province of Greater Poland were assessed. The case study used to review the actual planning documents was the landscape protection system in northern Italy.

3. VANTAGE POINTS IN THE FOLWARK LANDSCAPE

3.1. Historical nature of the folwark landscape

Socioeconomic factors are responsible for the occurrence of folwark vantage points, frequently with a very open landscape. The Middle Ages saw the reconstruction of older settlements as a result of the spread of German law in Greater Poland, and as a result, the village administrator's village typically occupied its edge. These farms were effectively taken over by noblemen in the succeeding

centuries, who turned them into prosperous folwarks in an effort to maintain the socioeconomic status of the landowning gentry. The transformation of some rural layouts into fully independent folwark villages as a result of the enfranchisement-regulatory processes of the first half of the 19th century only strengthened the spatial position of the folwark as an object almost independently emerging from the agricultural landscape. Solitary folwarks and folwark villages were also built "in cruda radice" up until 1939, and these served as the foundation for many of the villages that are still in existence today. The term "manor landscape" is entirely appropriate given the high density of folwark and palace complexes, folwark complexes, and lone folwarks in the landscape of Greater Poland (Fig. 1) (Mikulski 2021).

Fig. 1. Structure of the folwark landscape in the Błociszewo area on a contemporary satellite image and a map dated to the end of the 19th century. Source: compiled from satellite imagery (<https://google.pl/maps>); *Messtischblätter* sheets, Mapster, ark. 2132, 2199, scale 1:25,000, 1890

Ryc. 1. Struktura krajobrazu folwarcznego w rejonie Błociszewa na współczesnym zdjęciu satelitarnym i mapie z końca XIX wieku. Źródło: opracowanie własne na zdjęciu satelitarnym (<https://google.pl/maps>); arkusze *Messtischblätter*, Mapster, ark. 2132, 2199, skala 1:25 000, 1890

In many regions of Greater Poland, villages with folwarks were situated in sizable landscapes with boundaries that are still discernible today as a result of intensive manor economy¹. Since "a mighty man occupies and achieves more space than less mighty beings," the size of the farmland that was in close proximity to the village's buildings was a good indicator of the social standing of its owner (Tuan 1987, p. 80). The conclusion that the landowning gentry's place of residence was typically a working landscape is made by the rationality of the farming done on acreages that were typically at least several hundred hectares in size (Lipinska 2011, pp. 7-8). The landowner's control over the

¹ The reconstruction of the landscape during the spread of German law led to the creation of regimented village habitats located centrally in relation to the acreage of cultivated land increased at the expense of wasteland development and deforestation (continued in subsequent centuries). As a result, dense forest complexes together with the vegetation of watercourses often emphasize the boundaries of villages, creating landscape interiors.

environment was demonstrated by uniting as much land as possible around the residence, particularly during the implementation of regulatory and enfranchisement measures². Many of the spatial patterns that were created at that time still exist today, giving the landscape a composed appearance. It was a carefully planned area with nothing haphazard in it. This area, which had previously been used only economically, gained aesthetic value thanks to plot boundary greenery in the form of rows, avenues, and windbreaks in the second half of the 19th century. As a whole, it took on the qualities of a coherent and comprehensible landscape that balanced between utility and beauty (previously known as ornamentality) (Kodym-Kozaczko 2003). There are horizontally laid out folwark buildings with details in the form of blocks of granaries and distillery chimneys in front of the background of cultivated land, which is frequently broken up by greenery (Fig. 2). The agricultural landscape of Greater Poland frequently features folwark layouts next to church towers due to the large cubic capacity of these structures and the surrounding park greenery. Extensive vantage points typically provide this spatial position, which is still recognisable today, and the appropriate visual perception (Bogdanowski 1976, Bogdanowski, Bruzda-Bruzda, Novak 1979). According to Niedwiecka-Filipiak (2009), vantage points can be one of a landscape's defining characteristics and a historical characteristic of agricultural landscapes (key characteristics) distinguished by high complexity (Rippon 2004, pp. 19-24). The character of the landscape is directly impacted by the alteration or loss of key characteristics (Swanwick 2002a, pp. 45-46). Therefore, it is essential to comprehend the resources of the folwark landscape and the part that vantage points play in it in order to maintain the folwark landscape's unique identity.

Fig. 2. Vantage points of the Greater Poland folwarks. Source: author
Ryc. 2. Przedpola ekspozycji wielkopolskich folwarków. Źródło: autor

²As a result of the enfranchisement law promulgated in the Prussian partition in 1823, far-reaching transformations of the rural landscape took place over the next 40 years. The severity and direction of the changes was determined by the landowners, who set the conditions for, among other things, the separation of folwark land from peasant and church land and the related translocation of peasants and the reconstruction of rural layouts.

3.2. Capacity and sensitivity of the rural landscape

The manor landscape has undergone many changes that are clearly detrimental over the past nearly 80 years, both in terms of its substance and structure. The PKWN (Polish Committee of National Liberation) Land Reform Decree, which was introduced in 1944, served as the catalyst. While the State Agricultural Farms' activities made the state of many buildings' worse, they also kept entire complexes' spatial coherence. The Agricultural Property Stock of the State Treasury, which is now known as the Agricultural Property Agency, was founded in 1991 following the fall of the socialist system with the primary objective of privatising the confiscated property. Against the backdrop of the then-created so-called post-state farms³, a number of former landed estates were spatially disintegrated, which has an older origin in Polish history⁴. Comparable to the process of fragmenting the rural landscape treated as geodesic space is the division of manor and palace complexes (Raszeja 2005, p. 192). This also holds true for the fields that surround folwarks, which have been given a nearly limitless disposition to carry out various novel functions. Threats to these spaces, however, stem primarily from their capacity limitations and sensitivity to change (Czarnecki, Lewandowska-Czarnecka 2012). One of the many fundamental evaluations carried out in the UK for the LCA procedure is the study of these two parameters (Swanwick 2002a).

Landscape capacity determines the level to which acceptable changes can be made in a given area or landscape type to preserve its character (Raszeja 2013, p. 157). Landscape capacity is measured through a number of different methods (Krajewski 2012), of which the ones used in the UK with a rather complicated methodology⁵ stand out (Swanwick 2002b). The physiognomy of the Greater Poland folwark landscape - predominantly with flat terrain - leads to the conclusion of its generally low visual absorptive capacity⁶, i.e. low ability to accept new elements and transformations without damaging its scenic value (Ozimek P., Ozimek A. 2009, Ozimek A. 2019). With a large-scale and/or vertical element, it is relatively simple to alter the perspective of an ensemble with a horizontal layout. Panoramic views are increasingly saturated with new objects on a scale that has never been seen before, not only from the vantage points but also from the backgrounds (Fig. 3). This problem has been made worse by the ongoing removal of mid-field greenery and the reduction in the size of manor parks. The decision to build wind farms is made at the stage of issuing a decision on environmental conditions, which perfectly captures the issue of landscape disturbance. However, despite the possibility of using many contemporary computer techniques, the landscape analyses carried out during the process are essentially reduced to photo montages (Forczek-Brataniec 2018). The UK's rules for wind farm placement, developed based on a set of standards, are inspiring⁷ (Raszeja et al. 2022, pp. 90-91). Using this methodology and only a portion of the measurable criteria, it can be assumed that the large-scale folwark landscape is low sensitivity and therefore capable of supporting significant wind farms due to its openness, lack of relief variety, large-area fields and their low degree of variety, simple composition based on vantage points, and folwarks with parkland. Scattered settlement may be a factor that works against it because it weakens the landscape's ability to resist deformation. The feasibility of wind farms is significantly reduced by this landscape uniqueness criterion, which may be the case given the Greater Poland folwark landscape. This emphasises the need to exercise expert judgement when performing various procedures.

³ Large-scale farms established after 1991 as a result of the purchase, lease or administration of compact agricultural complexes of the State Treasury.

⁴ The parcelling of the estates was carried out by the Prussian Colonization Commission (late 19th and early 20th centuries) and the Treasury (land reforms of 1920 and 1925).

⁵ The procedure involves comparing the assessment of landscape character sensitivity with visual sensitivity, resulting in an overall landscape sensitivity. The result obtained is then juxtaposed with an assessment of landscape value.

⁶ Visual Absorption Capacity is measured using digital view analysis tools and is determined by the VAC factor. The methodology of this research is mainly used in urban areas but has been developed for many in the field of landscape architecture in rural areas as well.

⁷ The assessment takes into account: 1) scale and openness of the landscape; 2) topography and shape; 3) settlement; 4) landscape pattern; 5) visual composition; 6) natural character; 7) uniqueness of the landscape. The result is a map of strategic landscape sensitivity that indicates where and how wind farms can be built.

Fig. 3. Residential buildings rising on the vantage points of the folwarks and wind turbines erected in the background of the panoramas. Source: author

Ryc. 3. Zabudowa mieszkalna powstająca na przedpolach ekspozycji folwarków i turbiny wiatrowe wznoszone w tle panoram. Źródło: autor

The idea of landscape capacity is connected to the idea of its sensitivity, which can be assessed using a variety of metrics (Rozenau-Rybowicz, Szlenk-Dziubek 2009, p. 116). According to Jozef Hernik's research, sensitive landscapes are highly susceptible to unfavourable changes (Hernik 2011). The ability of a landscape to accept new elements or changes without losing its value or integrity is described as visual resilience of a landscape (Rygiel 2007, p. 257), and visual sensitivity is described as a landscape's susceptibility to unfavourable influences is described as visual sensitivity (Rygiel 2007, p. 257). (Sas-Bojarska 1998, p. 210). The terms presented have an antonym in landscape environment research, called landscape resilience (Richling, Solon 2011). Landscape sensitivity is defined in a variety of ways in English case studies as well. One of them asserts that a highly sensitive landscape is one whose values are challenging to replace in the event of its loss. This demonstrates that great care and caution are exercised when choosing a location. The idea of evaluating the visual sensitivity of a landscape is also used in the UK, and it is based on the likelihood that changes will be visible while also having the potential to lessen their effects (Rozenau-Rybowicz, Szlenk-Dziubek 2009, p. 116). Assessing the landscape's capacity to accept particular investments without jeopardizing the long-term viability of the historic landscape structure is crucial in this context. Assessments of the viability of developments in sensitive locations in terms of their anticipated impact on landscape character are included in Village Design Statements created in the UK, or guidelines and indications for the design of rural settlements (Raszeja et al. 2022, p. 90). While this is going on, new residential construction in the open Polish landscape continues to significantly alter the character of vantage points by varying in size, architectural form, and colour, or even by uniformizing these elements (Figure 3). The proportions of the panoramas are effectively altered by wind farms that reach heights of 200 metres. Due to the frequent appearance of tall granaries, large volume buildings, and chimneys, the function of folwarks as a dominant feature is lost in many landscapes.

Large-scale solar energy plants, a relatively new addition to the landscape, seriously disturb the visual sensitivity of the area even though they do not significantly alter the ensembles' silhouettes. Rusibórz and Kopaszyce's situation is probably not unique. A 250 MW⁸ solar power plant is intended to be built on the substantial vantage points of the folwark complexes (Fig. 4). Without delving into the question of whether it is appropriate to carry out such projects given the current political and economic climate, there is the issue of altering the character of the landscape. Solar panels, transformer stations, and fences will be added to flat fields with seasonal crops to give the landscape a fresh look. In view of the area of the planned investment of just over 200 hectares, serious doubts are raised about the scale of the land to be eventually transformed⁹ and the feasibility of its reintegration into agricultural production (after up to 30 years). Due to the lengthy administrative and frequently court procedures, implementing processes in the field of renewable energy can take up to a dozen years¹⁰. The creation of renewable energy sources is influenced by the quick technological advancements and the enactment of new laws. As a result, it is challenging to predict the overall impact of these investments on how the landscape will change.

Fig. 4. Planned solar energy plant with a capacity of 250MW in the area of Rusibórz and Kopaszyce villages (Dominowo commune, Środa district). Source: own elaboration on satellite image (<https://www.google.pl/maps>); photo by author.

Ryc. 4. Planowana farma fotowoltaiczna o mocy 250MW w rejonie miejscowości Rusibórz i Kopaszyce (gm. Dominowo, pow. średzki). Źródło: opracowanie własne na zdjęciu satelitarnym (<https://www.google.pl/maps>); fot. autora

⁸The administrative proceeding for the issuance of an EIA decision was initiated on 14.11.2022. See: Dominowo Municipality Office (2022). 'Notice', Construction of a 250 MW solar power plant with the necessary technical infrastructure [online] https://bip-v1-files.idcom-jst.pl/sites/47293/wiadomosci/657886/files/obwieszczenie_o_wszczeciu_postepowania.pdf (Accessed: 23-01-2023).

⁹ For the declassification of land of classes I-III, consent of the relevant minister is required. For this reason, fragments of zoning plots with the said classes of agricultural land retain their agricultural designation in the zoning plans adopted for RES investments. Unfortunately, their randomness and shape with respect to the subsequently surrounding solar power plants often detracts from the point of their further cultivation. As a result, all land within the area of the planned investment may be excluded from use.

¹⁰ Polish regulations on the construction of wind turbines are to be liberalized in conjunction with the anticipated raising of funds from the National Reconstruction Plan. The 10H rule is the main topic of controversy (wind turbines must be placed back from residential buildings by a distance equal to 10 times the height of the power plant, including the blades).

3.3. Polish tools and instruments for the conservation of the open landscape

It is important to draw attention to the potential for implementing comprehensive reconstruction and revaluation measures without losing sight of the tragic damage and destruction of the building substance and greenery associated with folwark landscapes. The almost total disregard for the preservation of Poland's landscape context in the legal system, while also taking into account the "sacred right of ownership," has in turn resulted in changes that are typically of an irreversible nature. Many restoration projects have been carried out in recent years as a result of decades of focusing attention on dilapidated mansions and palaces. In addition to saving many parks from extinction, accompanying property divisions and sales frequently condemn "unwanted inheritance" in the form of foregrounds and surrounding land to unchecked transformation. The villagers do not consider it compelling that monuments and outbuildings were added to the register along with residences. The public has been reassured that the identity of the landscape is solely based on designated landmarks with an assigned historic value, and not on the historical character of the landscape, thanks to the just inclusion of many buildings under conservation. In turn, boundaries that are still uncertain or undetermined today significantly hinder the conservation of folwarks and complexes as area-based monuments. As a result, landscape management and planning within the available forms of monument conservation often turns out to be a mirage¹¹. Parks are an exception, where zones for scenic and environmental conservation were frequently established in the 1970s and 1980s (Fig. 5). Zones based on property divisions and natural land formations had more or less geometric boundaries. Despite the limited amount of archive material available, the judgements made at the time – with spatial connections still obvious – can be regarded as a component of an expert evaluation. However, because the boundaries of the designated zones were never officially recognised by the law, many places today serve as reminders of how much of their once-unbroken landscape was wasted.

Instruments for nature conservation continue to be crucial for preserving landscapes. Determining the effect of a specific investment on the landscape is a component of the environmental impact assessment of projects. In practise, this usually comes down to cryptic wording, and very different quality landscape analyses are typically only prepared for investments that may have a significant environmental impact (Sas-Bojarska 2017). The Nature Conservation Act outlines 10 different types of conservation rather than mandating their use. National parks, nature reserves, landscape parks, areas of conservation landscape, and Natura 2000 areas are five so-called area-based forms of nature conservation that are crucial for preserving landscape values (areas established to protect populations of wild birds or natural habitats or species of community interest). Instruments for nature conservation continue to be crucial for preserving landscapes. Determining the effect of a specific investment on the landscape is a component of the environmental impact assessment of projects. In practise, this usually comes down to cryptic wording, and very different quality landscape analyses are typically only prepared for investments that may have a significant environmental impact (Sas-Bojarska 2017). The Nature Conservation Act outlines 10 different types of conservation rather than mandating their use. National parks, nature reserves, landscape parks, areas of landscape conservation, and Natura 2000 areas are five so-called area-based forms of nature conservation that are crucial for preserving landscape values. Without a doubt, this enables the protection of these areas from the implementation of investments that are the most detrimental to the landscape. However, since the fundamental issue of dispersed residential development has also not been resolved, it is difficult to attribute the deliberate and conscious attention to visual qualities like views and panoramas to this. The preservation of the vantage points as well as the interior of the landscape itself is still unregulated (Kistowski 2008, p. 18). The issue of insufficient landscape protection using techniques from the field of environmental and monument preservation is symptomatic. The conclusions made therein have references in local plans, giving it the appearance of a legal action that significantly alters the area. The findings contained therein have reference points in local plans, which gives it the character of a legal act that really affects the space.

¹¹ This is also evidenced by the entries in the register of monuments of Greater Poland Province: 1) cultural landscapes - only "area of cultural landscape - surroundings of Ostrów Lednicki island" and "cultural landscape around Krzycki Lake" were considered valuable; 2) rural layouts of only 6 villages, i.e. Baszków, Czacz, Drzeczkowo, Lędyczek, Smolice, Zimnowoda.

Fig. 5. Non-legally sanctioned limits of scenic and environmental protection of parks included in the register of monuments. Source: records of parks in Połężewo and Drżążgowo, compiled by S. Nowackiewicz, 1985, 1988 (NID, 2022); own elaboration on satellite image (<https://www.google.pl/maps>); photo by author.

Ryc. 5. Nie usankcjonowane prawnie granice ochrony widokowej i ekologicznej parków wpisanych do rejestru zabytków. Źródło: ewidencje parków w Połężewie i Drżążgowie, oprac. S. Nowackiewicz, 1985, 1988 (NID, 2022); opracowanie własne na zdjęciu satelitarnym (<https://www.google.pl/maps>); fot. autora

The European Landscape Convention, which was enacted in 2000, mandated that signatory nations identify and describe their landscapes. In Europe, the implementation of the ELC's provisions takes very different forms, and different techniques are employed to characterise landscapes (Majchrowska 2013, Solon 2014, Galecka-Drozda et al. 2018). Polish efforts are quite backwards. In 2015, the so-called Landscape Act¹² was passed, and in 2019, the methodology for preparing landscape audits was published¹³. The first draught of a landscape audit created for the Greater Poland region wasn't made available for public review until November 2022. Greater Poland has 120 so-called "priority landscapes," the majority of which are already protected, as was anticipated by researchers when the Landscape Act was introduced. The so-called Landscape Act establishes a landscape audit to replace the ineffective current spatial planning system, but only with regard to priority landscapes, i.e., areas/selected areas that are already protected, but ineffectively (Chwalibóg, Wolski 2015, pp. 84–85). Therefore, the concerns raised regarding the rationale for only protecting a few designated areas and the lack of more robust provisions in the Act remain pertinent. Priority landscapes in the audit for Greater Poland included, among other things, sections of a national park, landscape parks, and Natura 2000 areas. Along with numerous urban designs and 10 of the 11 historical monuments, priority landscapes also included areas covered by the Old Monuments Act. The remaining 22 priority landscapes were examined in this manner while leaving out the regions near Turw, Erkow, and Rogalin, which were appropriately designated for conservation and are at least partially protected by

¹² Act of April 24, 2015 on amendments to certain laws in connection with the strengthening of landscape protection tools (Journal of Laws 2015, item 774).

¹³ Decree of the Council of Ministers of January 11, 2019 on the preparation of landscape audits (Journal of Laws 2019, item 394).

Fig. 7. Spatial context of the "Mszczyszyn" priority landscape. Source: author's compilation based on map background (NID, 2022) and satellite image (<https://www.google.pl/maps>); Mszczyszyn park records, compiled by. B. Kaminski, L. Rapacki, 1981 (NID, 2022), photo by author.

Ryc. 7. Kontekst przestrzenny krajobrazu priorytetowego „Mszczyszyn”. Źródło: opracowanie własne na podkładzie mapowym (NID, 2022) i zdjęciu satelitarnym (<https://www.google.pl/maps>); ewidencja parku w Mszczyszynie, oprac. B. Kamiński, L. Rapacki, 1981 (NID, 2022) fot. autora

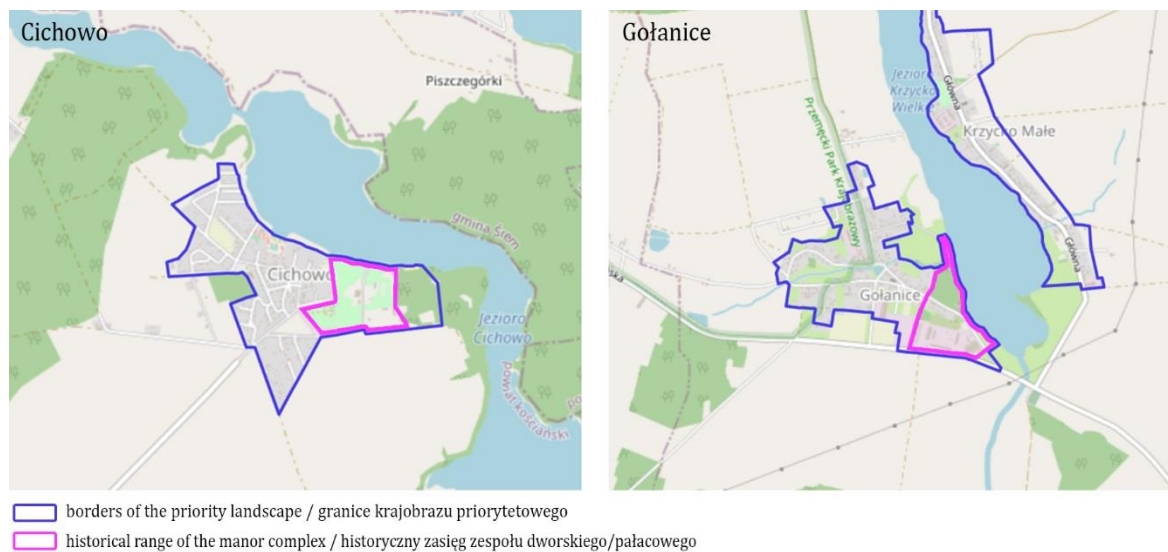

Fig. 8. Priority landscapes "Cichowo" and "Gołanice". Source: author's own elaboration on map base (<https://www.openstreetmap.org>)

Ryc. 8. Krajobrazy priorytetowe „Cichowo” i „Gołanice”. Źródło: opracowanie własne na podkładzie mapowym (<https://www.openstreetmap.org>)

3.4. Landscape conservation, planning and management in the Veneto region (Italy)

The early audit findings for the Veneto area fall short of the European Landscape Convention's fundamental goal, which sees landscape as an integral component of people's lives regardless of aesthetic merit¹⁵. Important elements of the historical landscape character of folkland vantage points have not been deemed worthy of protection because they are a part of common, everyday rural landscapes (Wisniewska 2002). Thus, it is important to take note of the methods and equipment utilized for landscape conservation, planning, and management in other European nations. The approaches used in the UK, which were mentioned before and have advanced from landscape evaluation to landscape character assessment, are at the forefront (Raszeja 2013, pp. 151-153). The Historic Landscape Character (HLC) method is noteworthy; it is utilized in the United Kingdom, Wales, and Scotland, and is also being developed in many Mediterranean nations. The complexity of these and many other methodologies raises questions about their applicability to Polish settings, but their utility in light of the entirely different biography of the Polish landscape, which is rife with dramatic historical events, raises more concerns. It is a region with flat terrain, little forest cover, no significant bodies of water, and a lot of villas, some of which are of excellent architectural caliber. It is the last of distinctive characteristics that can cast doubt on any similarities to the distinctive characteristics of the Greater Poland folkland landscape. Nonetheless, all aspects of the landscape are taken into account to be a component of its historic character under the HLC's principles regardless of when they were built or their artistic worth (Rippon 2004).

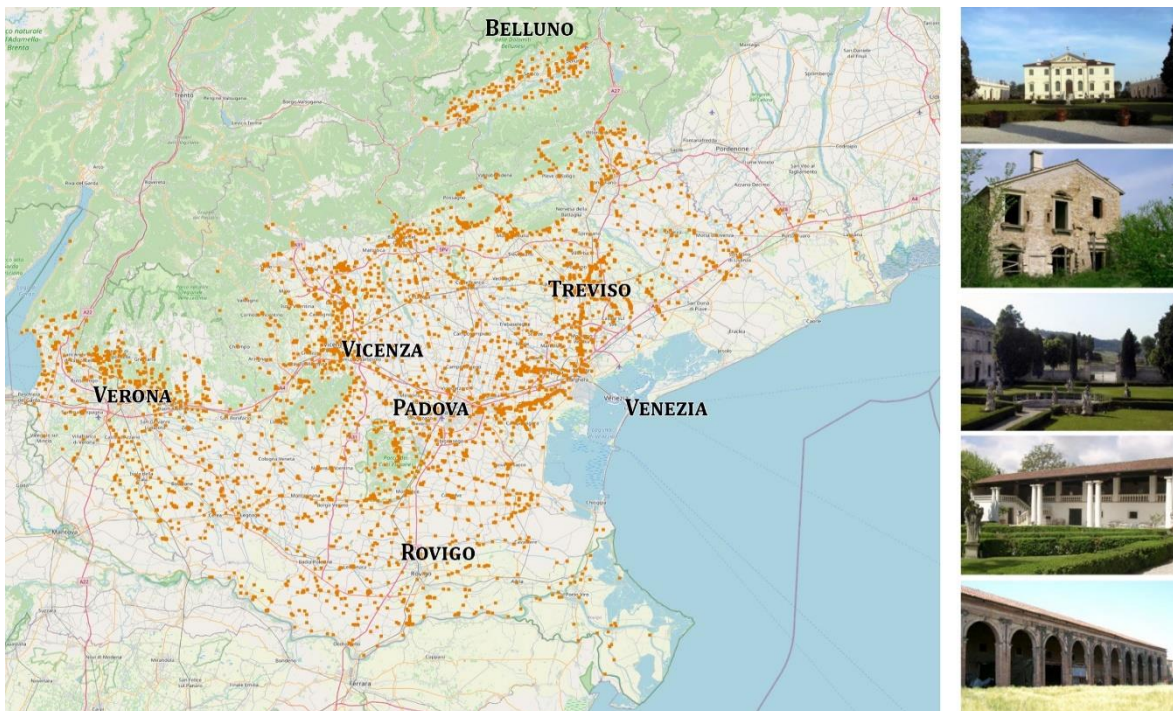

Fig. 9. Distribution of *ville venete* in the Veneto region with frames of selected villas and accompanying farm buildings and gardens. Source: own compilation based on Regione del Veneto (2023). 'GeoPortale Veneto', PTRC 2020 Vigente (Regione del Veneto (2023); photo PTCP, Provincia di Vicenza, Allegato A - le ville venete di particolare interesse provinciale, Schede descrittive

Ryc. 9. Rozmieszczenie *ville venete* w regionie Veneto z kadrami wybranych willi i towarzyszących im budynków gospodarczych i ogrodów. Źródło: opracowanie własne na podstawie Regione del Veneto (2023). 'GeoPortale Veneto', PTRC 2020 Vigente (Regione del Veneto (2023); fot. PTCP, Provincia di Vicenza, Allegato A – le ville venete di particolare interesse provinciale, Schede descrittive

¹⁵ According to the Preamble's text, *landscape is an important part of the quality of life of people living everywhere: in urban and rural areas, in degraded areas, as well as in areas of high quality, in areas considered to be of exceptional beauty, as well as in common areas*. See: the European Landscape Convention, drawn up in Florence on October 20, 2000.

The development plan has designated *contesti figurativi di villa veneta*, or protected zones, around each Palladian villa and one of provincial significance (Fig. 10). Municipal planning documents may allow the establishment of zones surrounding neighboring homes. A *contesto figurativo* zone is a location where the relationships among biography, structure, and landscape picture give the location a special feel. Therefore, *contesti figurativi di ville venete* includes areas connected to villas emerging from the landscape; as a result, they are designated not only for areas that have retained their integrity but also for those that have lost their original composition in accordance with the provisions of the ECC. The terrain, not the cadastral division, is what ultimately determines the protection zone limits. For each of the zones, rules are developed that include restrictions to help with the conservation of the region in question and the restoration of its historically damaged character. Interference with the landscape is allowed within the parameters of spatial development as long as precautions are taken to reduce any potential harm. The possibility of destroying designated, representative panoramas of the area is given special consideration while evaluating planned developments (Figure 11). Developed specifically since 2009, the Veneto region's spatial planning system aims to preserve the identity of the landscape as a network of *ville venete*.

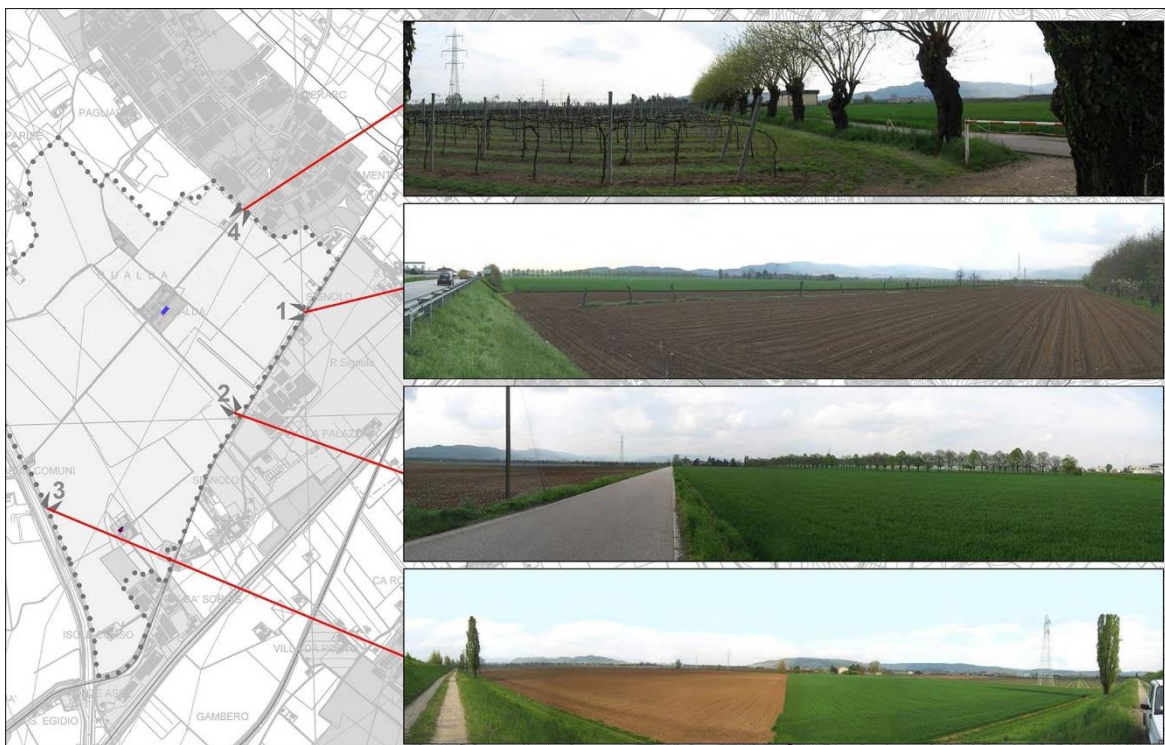

Fig. 11. Panoramas within the *contesto figurativo* of Villa Gualdo (municipality of Montecchio Maggiore, province of Vicenza). Source: PTCP, Provincia di Vicenza, Allegato A - le ville venete di particolare interesse provinciale, p. A/33/b
 Ryc. 11. Panoramy w obrębie *contesto figurativo* willi Gualdo (gm. Montecchio Maggiore, prowincja Vicenza). Źródło: PTCP, Provincia di Vicenza, Allegato A – le ville venete di particolare interesse provinciale, s. A/33/b

4. DISCUSSION

Via the division of responsibilities, the Polish government has involved too many different bodies in the management of space in the fields of construction, preservation of nature, and conservation of monuments, which creates confusion and impedes the effective protection of landscape values. Hence, it is true to claim that no one in Poland fully manages the comprehensive protection, planning, and preservation of the visual aspect of the environment. The new tool of a landscape audit does not provide a solution to the issue since it does not identify the essential aspects that characterize the

landscape and only involves the conservation of certain locations while desperately attempting to preserve Greater Poland's uniqueness. The audit only serves to replicate the ineffectiveness of the forms of monument protection (lack of exposure zones) and nature protection by neglecting to cover the surroundings of the "most valuable" objects, where the most serious transformations and investment pressures. So, former folwark fields, which are frequently still remote large-scale agriculture providing as spectacular vantage points, might become desirable and possibly the only location for projects that could have a severe environmental impact.

Landscape assessments based solely on measurable indicators may favor further development of the vantage points of large-acreage farmland with residential buildings, solar energy plants and wind turbines which take over as dominant features. The degree to which the landscape is overpopulated with new facilities could cause a shift in the landscape's historic character from rural to industrial due to the cumulative effect of all planned expansions, which is difficult to foresee. The question arises as to whether this change is a sign of our times, merely imbuing a new layer of the palimpsest, or whether it is a layer that largely marginalizes all previous layers. For not only is the structure of the landscape being violated, but with the exclusion of more land from agricultural production, the legibility of the working agricultural landscape, in which the seasonality of cultivation is part of man's natural need for orientation in time and space, is being lost.

The identification of key characteristics and the designation, along the lines of *contesti figurativi*, of areas acting as vantage points of remnants of the folwark economy, often under conservation for decades, can both serve as the foundation for the protection, planning, and management of the Greater Poland folwark landscape. This would necessitate the creation of a system aimed at either retaining the identity of the folwark landscape or restoring lost elements of it in light of the rapid and frequently permanent changes in the environment. Managing change should be the objective.

5. CONCLUSION

The dense concentration and saturation of the terrain with artifacts from the old economy serve as proof of the distinctiveness of the Greater Poland landscape. These features give the landscape its historical character, but that does not mean they are relics of the past; rather, they are an essential component of the contemporary agricultural landscape. Folwark conserved and identity-related vantage points contribute significantly to keeping it legible. Although the development of these sensitive areas has been going on since the turn of the 20th century, it has recently picked up speed and is now essentially out of our control. The outlines of manor and palace complexes that are significant to the history of the countryside are obstructed by numerous landscape disruptions brought on by modern construction. The Greater Poland folwark landscape is generally characterized by high landscape capacity, which was unfortunately influenced by the post-war clearing of plot boundary greenery. The low visual absorptive capacity and high visual sensitivity of its distinctive features underscores the need to increase the role of expert assessment, which determines the historical perspective of relics of the folwark economy.

The preliminary results of the landscape audit for the Greater Poland region are part of the trend of polarization of rural areas into protected areas and the inextricably linked landscape. The issue still stems from the erroneous belief that landmarks, protected natural areas, and prioritized landscapes define the identity of the landscape. Proof of this can be seen in the fact that terms like *olêder* and folwark landscape do not exist in Polish law. Italian experience in landscape management, whose character, like in Greater Poland, was given by landowners, provides inspiring examples in contrast to British practices.

PROBLEMATYKA OCHRONY, PLANOWANIA I ZARZĄDZANIA PRZEDPOLAMI EKSPOZYCJI WIELKOPOLSKICH FOLWARKÓW

1. WPROWADZENIE

Wielka własność ziemska, szlachta, a następnie ziemianie, przez co najmniej pięć wieków zarządzali krajobrazem wiejskim. Prowadzona przez nich gospodarka folwarczna, jako jeden z wiodących w historii modeli rolnictwa, w znaczący sposób ukształtowała strukturę wielkopolskiego krajobrazu pozostawiając w nim trwałe ślady. Powszechna i w pełni uzasadniona uwaga społeczeństwa koncentruje się na dworach i pałacach, zarówno tych w stanie ruiny jak i przywróconych do życia obiektów. Na tle wielu przeprowadzonych badań naukowych, nadal ogólnie podzielanym przekonaniem jest pojmowanie siedziby ziemiańskiej jako rezydencji, synonimu luksusu i wystawności, nie zaś jako domu, miejsca życia i pracy ziemianina. Nie doszło także do tak oczekiwanego przez historyków sztuki korzystnego przewartościowania ich materialnej podstawy czyli folwarków – zabudowy gospodarczej stanowiącej oznakę gospodarności ziemianina oraz otaczających ją gruntów świadczących o kulturze „przywiązanej” do ziemi. To właśnie te elementy, w opozycji do zaledwie punktowo rozmieszczonych siedzib zwykle ukrytych pośród zieleni, w największym stopniu budują tożsamość i wizerunek krajobrazu rolniczego.

Współczesna dynamika zmian uniemożliwia już spontaniczną adaptację historycznych struktur krajobrazu do aktualnych potrzeb, przez co ślady krajobrazu folwarcznego stają się nieczytelne. Zagrozeniem dla ich przetrwania jest nie tylko złe zarządzanie przestrzenią czy niska skuteczność instrumentów ochronnych, ale także niedostateczne ich rozpoznanie w ujęciu ewolucji krajobrazu. Przedpola ekspozycji folwarków jako część zwyczajnego krajobrazu, w którym żyje większość mieszkańców terenów wiejskich, podlegają silnym procesom przekształceń. Współczesne procesy rozwojowe postępują bez zwracania istotnej uwagi na pojemność i wrażliwość krajobrazu rolniczego. Pojawiająca się zabudowa, podziały nieruchomości czy wycinka zieleni śródpolnej, zacierają historyczny charakter krajobrazu. Dyskusja nad ochroną, planowaniem i zarządzaniem specyfiką krajobrazu folwarcznego nie ma w zasadzie miejsca, gdyż w obecnej nomenklaturze polskiego prawodawstwa funkcjonuje co najwyżej hasło krajobrazu kulturowego i przyrodniczego, bez określenia tożsamości krajobrazu. Celem artykułu jest zatem ustalenie roli przedpola ekspozycji w biografii wielkopolskiego krajobrazu folwarcznego, określenie pojemności i wrażliwości tych obszarów wobec współczesnych wiodących przekształceń oraz wskazanie narzędzi w zakresie nie tylko ochrony ale także planowania i zarządzania krajobrazem. Badania koncentrują się na przedstawieniu specyfiki wielkopolskiego krajobrazu rolniczego, aczkolwiek przedstawione tu problemy są wspólne dla pozostałych regionów Polski.

2. MATERIAŁY I METODY

Na terenie Wielkopolski prowadzono obserwacje terenowe wraz z inwentaryzacją fotograficzną. Analizy krajobrazowe polegały na rozpoznaniu wiodących przekształceń mających wpływ na sylwetę i panoramy folwarków. Identyfikację i interpretację ewolucji siatki osadniczej wykonano w oparciu o przełomowe momenty dla krajobrazu folwarcznego z uwzględnieniem roli folwarku stanowiącego folwark samotniczy, wchodzącego w skład zespołu folwarcznego lub zespołu dworskiego i pałacowego. W badaniach wykorzystano archiwalne materiały kartograficzne. Uwzględniając historyczny charakter krajobrazu rozpoznano aspekt jego pojemności i wrażliwości dokonując przeglądu stosowanych definicji i metod, zarówno w Polsce jak i za granicą. Szczególną uwagę zwrócono na metody brytyjskie (LCA, HLC). Dokonano przeglądu polskich instrumentów w zakresie ochrony zabytków i przyrody, co ma realne przełożenie na uchwalane plany miejscowe. Poddano ocenie wstępne wyniki audytu krajobrazowego dla województwa wielkopolskiego analizując zasięgi krajobrazów priorytetowych i odnoszących się do nich zapisów. Za studium przypadku przyjęto system ochrony krajobrazu w północnych Włoszech co poskutkowało przeglądem uchwalonych dokumentów planistycznych.

3. PRZEDPOLA EKSPOZYCJI W KRAJOBRAZIE FOLWARCZNYM

3.1. Historyczny charakter krajobrazu folwarcznego

Występowanie przedpola ekspozycji folwarków, nie jednokrotnie o dużym stopniu otwartości krajobrazu, wynika z uwarunkowań społeczno-gospodarczych. Szerzenie prawa niemieckiego na terenie Wielkopolski przyczyniło się w średniowieczu do przebudowy starszych osad w wyniku czego sołectwo sołtysa zajmowało zazwyczaj skraj siedliska wiejskiego. W kolejnych wiekach gospodarstwa te skutecznie przejmowali szlachcice tworząc w oparciu o nie dochodowe folwarki, co miało zapewnić właścicielom ziemskim podtrzymanie swojej pozycji społeczno-ekonomicznej. Procesy uwłaszczeniowo-regulacyjne z 1 połowy XIX w. doprowadziły do przekształcenia części układów ruralistycznych w pełni samodzielne wsie folwarczne, co tylko wzmocniło pozycję przestrzenną folwarku jako obiektu niemal samodzielnie emanującego w krajobrazie rolniczym. Aż po rok 1939 wznoszono także na surowym korzeniu folwarki samotnicze i wsie folwarczne, które stały się podstawą wielu istniejących do dziś miejscowości. Duże zagęszczenie zespołów dworskich i pałacowych, zespołów folwarcznych i folwarków samotniczych w krajobrazie Wielkopolski (Ryc. 1) w pełni uzasadnia użycie terminu krajobrazu folwarcznego (Mikulski 2021).

Prowadzenie intensywnej gospodarki folwarcznej spowodowało, że na wielu obszarach Wielkopolski wsie z folwarkami znalazły się w sporej wielkości wnętrzach krajobrazowych o czytelnych do dziś granicach²⁰. Powierzchnia gruntów uprawnych otaczających zabudowę wiejską świadczyła o statusie społecznym jej właściciela, ponieważ *możny człowiek zajmuje i osiąga większą przestrzeń niż mniej możne istoty* (Tuan 1987, s. 80). Racjonalność prowadzonej gospodarki rolniczej na arealach liczących zwykle co najmniej kilkaset hektarów prowadzi ku stwierdzeniu, że miejscem życia ziemianina był krajobraz pracujący (Lipińska 2011, s. 7–8). Komasowanie jak największej ilości gruntów wokół siedziby, zwłaszcza podczas realizacji działań regulacyjno-uwłaszczeniowych, było przejawem władzy ziemian nad krajobrazem²¹. Licznie utworzone wówczas wzory przestrzenne przetrwały do dzisiaj nadając krajobrazowi charakter komponowany. Była to świadomie zagospodarowana przestrzeń, w której nie było nic przypadkowego. Zieleń śródpolna w postaci szpalerów, alei i pasów wiatrochronnych oraz trend zakładania w 2 połowie XIX w. parków krajobrazowych nasunęły na tą wykorzystywaną dotąd gospodarczo przestrzeń walory estetyczne. Całość zyskała charakter spójnego i czytelnego krajobrazu balansując na linii użyteczność – piękno (dawniej określane ozdobnością) (Kodym-Kozaczko 2003). Na tle gruntów uprawnych, przelamanych często zielenią, usytuowane są horyzontalne układy zabudowy folwarcznej z akcentami w postaci brył spichlerzy i kominów gorzelni (Ryc. 2). Ze względu na kubaturę tych obiektów i towarzyszącą im zieleń parkową, założenia folwarczne obok wież kościelnych pełnią często rolę dominanty w wielkopolskim krajobrazie rolniczym. Tą ich rozpoznawalną do dziś pozycję przestrzenną i właściwy odbiór wizualny zapewniają zazwyczaj rozległe przedpola ekspozycji (Bogdanowski 1976, Bogdanowski, Łucznińska-Bruzda, Novak 1979). Przedpola mogą stanowić jeden z wyróżników krajobrazu (Niedźwiecka-Filipiak 2009) i klucz identyfikujący historyczny charakter krajobrazów rolniczych (*key characteristics*) odznaczających się dużą złożonością (Rippon 2004, s. 19–24). Zmiana lub utrata *key characteristics* ma bezpośrednie konsekwencje dla charakteru krajobrazu (Swanwick 2002a, s. 45–46). Stąd rozpoznanie zasobów krajobrazu folwarcznego i świadomość roli jaką pełnią w nim przedpola ekspozycji jest fundamentalne dla utrzymania tożsamości krajobrazu folwarcznego.

3.2. Pojemność i wrażliwość krajobrazu wiejskiego

Przez blisko 80 ostatnich lat krajobraz folwarczny, zarówno w zakresie swojej substancji jak i struktury, ulegał wielu przekształceniom o zdecydowanie negatywnym charakterze. Punktem inicjalnym

²⁰ Przebudowa krajobrazu w okresie szerzenia prawa niemieckiego doprowadziła do powstania regularnych siedlisk wiejskich położonych centralnie względem arealu gruntów uprawnych powiększonych kosztem zagospodarowania nieużytków i wylesień (kontynuowanych w kolejnych wiekach). W rezultacie zwarte kompleksy leśne wraz zielenią cieków wodnych podkreślają często granice miejscowości tworząc wnętrza krajobrazowe.

²¹ W wyniku ogłoszenia w zaborze pruskim w 1823 r. ustawy uwłaszczeniowej w przeciągu kolejnych 40 lat doszło do daleko idących przeobrażeń krajobrazu wiejskiego. O sile i kierunkach zmian decydowali właściciele ziemscy, którzy ustalali warunki m.in. separacji gruntów folwarcznych od chłopskich i kościelnych oraz związanych z tym translokacji chłopów i przebudowy układów ruralistycznych.

było wprowadzenie w 1944 dekretu PKWN o reformie rolnej. Działalność PGRów pogorszyła stan zachowania wielu obiektów, lecz *de facto* utrzymała spójność przestrzenną całych zespołów. Po upadku systemu socjalistycznego utworzono w roku 1991 Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa (obecnie Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa), której głównym zadaniem była prywatyzacja przejętego majątku. Na tle tworzonych wówczas tzw. gospodarstw popegeerowskich²² szereg dawnych majątków ziemskich uległo przestrzennemu rozpadowi, co w historii Polski ma starszą genezę²³. Podział zespołów dworskich i pałacowych jest analogiczny do procesu fragmentacji krajobrazu wiejskiego traktowanego jak przestrzeń geodezyjna (Raszeja 2005, s. 192). Dotyczy to także pól otaczających folwarki, którym przypisano niemal nieograniczoną dyspozycję do pełnienia wszelkiego rodzaju nowych funkcji. Tymczasem zagrożenia tych przestrzeni wynikają głównie z jego ograniczonej pojemności i wrażliwości na przekształcenia (Czarnecki, Lewandowska-Czarnecka 2012). Badanie tych dwóch parametrów jest jedną z kilku zasadniczych ocen podejmowanych w Wielkiej Brytanii w procedurze LCA (Swanwick 2002a).

Pojemność krajobrazu (*landscape capacity*) określa poziom do jakiego na danym obszarze lub w danym typie krajobrazu można wprowadzić zmiany akceptowalne dla zachowania jego charakteru (Raszeja 2013, s. 157). Pojemność jest mierzona przy pomocy wielu różnych metod (Krajewski 2012), z czego wyróżniają się te stosowane w Wielkiej Brytanii o dość jednak skomplikowanej metodyce²⁴ (Swanwick 2002b). Fizjonomia wielkopolskiego krajobrazu folwarcznego – w przewadze o płaskim ukształtowaniu terenu – prowadzi do wniosku o generalnie jego niskiej chłonności widokowej²⁵ tj. niskiej zdolności do przyjęcia nowych elementów i przekształceń bez szkody dla jego walorów krajobrazowych (Ozimek P., Ozimek A. 2009, Ozimek A. 2019). Przedpole zespołu o horyzontalnym układzie stosunkowo łatwo zakłócić elementem wielkogabarytowym i/lub wertykalnym. Nie tylko przedpole co i tła panoram nasycają się nowymi obiektami, w coraz częściej niespotykanej wcześniej skali (Ryc. 3). Sukcesywne usuwanie zieleni śródpolnej i uszczuplanie areалу parków podworskich, pogorszyło tą sytuację. Problem zakłócania krajobrazu doskonale oddaje proces powstawania farm wiatrowych, których wzniesienie jest rozstrzygane na etapie wydania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach. Wykonywane wówczas analizy krajobrazu sprowadzają się jednak zasadniczo do fotomontaży mimo możliwości zastosowania wielu nowoczesnych metod komputerowych (Forczek-Brataniec 2018). Inspirujące są wytyczne dla lokalizacji farm wiatrowych w Wielkiej Brytanii, ustalone na podstawie zestawu kryteriów²⁶ (Raszeja et al. 2022, s. 90–91). Posiłkując się tą metodyką i jedynie częścią mierzalnych kryteriów można założyć, że ze względu na otwartość krajobrazu, mało urozmaiconą rzeźbę terenu, wielkoobszarowe pola i ich małą mozaikę oraz prostą kompozycję bazującą na przedpolach i folwarkach z parkiem, wielkopolski krajobraz folwarczny charakteryzuje niewielka wrażliwość i tym samym łatwiejsza akomodacja przez duże farmy wiatrowe. Kryterium działającym na niekorzyść może być rozproszone osadnictwo, które zmniejsza odporność krajobrazu na deformacje. Przede wszystkim jednak to kryterium wyjątkowości krajobrazu znacznie obniża możliwość realizacji farm wiatrowych, co mogło by mieć miejsce wobec wielkopolskiego krajobrazu folwarcznego. Podkreśla to konieczność stosowania w różnego rodzaju procedurach także oceny eksperckiej.

Z pojęciem pojemności krajobrazu wiąże się aspekt jego wrażliwości, którą można określić przy użyciu wielu wskaźników (Rozenau-Rybowicz, Szlenk-Dziubek 2009, s. 116). Według badań Józefa Hernika krajobrazy wrażliwe są to krajobrazy w dużym stopniu zagrożone niepożądanymi zmianami

²² Wielkopowierzchniowe gospodarstwa powstałe po roku 1991 w wyniku zakupu, dzierżawy lub administrowania zwartych kompleksów rolnych Skarbu Państwa.

²³ Parcelacje majątków prowadziła Pruska Komisja Kolonizacyjna (przełom XIX i XX w.) oraz Skarb Państwa (reformy rolne z roku 1920 i 1925).

²⁴ Procedura polega na zestawieniu oceny wrażliwości charakteru krajobrazu (*landscape character sensitivity*) z wrażliwością wizualną (*visual sensitivity*) w wyniku czego uzyskuje się całościową wrażliwość krajobrazu (*overall landscape sensitivity*). Otrzymany wynik zestawia się następnie z oceną wartości krajobrazu (*landscape value*).

²⁵ Chłonność widokowa jest mierzona za pomocą cyfrowych narzędzi analiz widokowych i jest określana współczynnikiem VAC (*Visual Absorption Capacity*). Metodyka tych badań jest wykorzystywana głównie na terenach miejskich ale od wielu jest rozwijana także na gruncie architektury krajobrazu na obszarach wiejskich.

²⁶ W ocenie uwzględnia się: 1) skalę i otwartość krajobrazu; 2) rzeźbę terenu i kształt; 3) osadnictwo; 4) wzór krajobrazowy; 5) kompozycję wizualną; 6) naturalny charakter; 7) wyjątkowość krajobrazu. Rezultatem jest mapa strategicznej wrażliwości krajobrazu, która wskazuje gdzie i w jaki sposób mogą być budowane farmy wiatrowe.

(Hernik 2011). Istnieje przy tym szereg innych definicji odwołujących się do aspektów wizualnych krajobrazu jak: odporność wizualna krajobrazu oznaczająca *zdolność do przyjmowania nowych elementów lub zmian bez uszczerbku na swojej wartości i integralności* (Rygiel 2007, s. 257) czy wrażliwość wizualna definiowana jako *podatność krajobrazu na negatywne wpływy* (Sas-Bojarska 1998, s. 210). W badaniach z zakresu ekologii krajobrazu funkcjonuje antonim przedstawionych terminów tj. odporność krajobrazu (Richling, Solon 2011). Również w badaniach angielskich wrażliwość krajobrazu (*landscape sensitivity*) definiowana jest na wiele sposobów. Według jednej z nich krajobraz o wysokiej wrażliwości to ten, którego wartości są trudne do odtworzenia w przypadku jego utraty. Kieruje to ku stwierdzeniu o zachowaniu szczególnej dbałości oraz rozważeniu przy podejmowaniu decyzji przestrzennych. W Wielkiej Brytanii stosowane jest również pojęcie oceny wizualnej wrażliwości krajobrazu (*the visual sensitivity of the landscape*), która zależna jest od prawdopodobieństwa widoczności wprowadzanych zmian i zarazem możliwości zmniejszenia ich wpływu (Rozenau-Rybowicz, Slenk-Dziubek 2009, s. 116). W tym też kontekście znaczenia nabiera ocena możliwości przyjęcia przez krajobraz konkretnych inwestycji bez szkody dla trwałości historycznej struktury krajobrazu. Tworzone w Wielkiej Brytanii *Village Design Statement* czyli wytyczne i wskazania dla projektowania osiedli wiejskich zawierają oceny możliwości rozwoju zabudowy w miejscach wrażliwych pod kątem przewidywanego ich wpływu na charakter krajobrazu (Raszeja et al. 2022, s. 90). Tymczasem pojawiająca się w otwartym polskim krajobrazie zabudowa mieszkalna nadal skutecznie zakłóca charakter przedpola ekspozycji folwarków poprzez zróżnicowane gabaryty, formę architektoniczną i kolorystykę lub wręcz przeciwnie – homogenizację tych czynników (Ryc. 3). Elektrownie wiatrowe o wysokości nawet 200 m skutecznie zmieniają proporcje panoram. W rezultacie funkcja folwarków jako dominanty, zapewniona przez wielko kubaturową zabudowę oraz pojawiające się często kominy i wysokie spichlerze, w wielu widokach przestaje mieć jakiegokolwiek znaczenie.

Stosunkowo nowym elementem krajobrazu są wielkopowierzchniowe farmy fotowoltaiczne, które co prawda nie zmieniają znacząco sylwety zespołów ale poważnie naruszają wizualną wrażliwość krajobrazu. Przypadek miejscowości Rusibórz i Kopaszycy nie jest zapewne odosobniony. Sporej wielkości przedpola ekspozycji zespołów dworskich planuje się zabudować farmą o mocy 250 MW²⁷ (Ryc. 4). Nie wchodząc w dywagacje o zasadność tworzenia takich przedsięwzięć w obecnej sytuacji polityczno-ekonomicznej, pojawia się problem zmiany tożsamości krajobrazu. Płaskie pola z sezonowymi uprawami mają zostać zabudowane panelami fotowoltaicznymi wraz ze stacjami transformatorowymi i ogrodzeniami nadającymi krajobrazu nowy wyraz. Ze względu na powierzchnię planowanej inwestycji wynoszącej nieco ponad 200 ha poważne wątpliwości wzbudza skala gruntów przewidzianych docelowo do odrolnienia²⁸ oraz realność ich ponownego włączenia do produkcji rolniczej (po upływie nawet 30 lat). Realizacja zamierzeń w dziedzinie energetyki odnawialnej, z uwagi na toczące się wiele lat postępowania administracyjne i nierzadko sądowe, może trwać nawet kilkanaście lat. Rozwój OZE podlega szybkim zmianom w dziedzinie technologii i jest stymulowany przez zmiany prawodawstwa²⁹. Stąd oszacowanie efektu skumulowanego tych inwestycji na zmianę charakteru krajobrazu jest trudne do przewidzenia.

3.3. Polskie narzędzia i instrumenty w zakresie ochrony krajobrazu otwartego

Nie tracąc z pola widzenia tragicznych w skutkach uszkodzeń i zniszczeń substancji budowlanej i zieleni związanej z krajobrazem folwarcznym, należy zaznaczyć możliwość zastosowania wobec nich szeroko pojętych działań rekonstrukcyjnych i rewitalizacyjnych. Całkowite niemal pominięcie w polskim systemie prawnym ochrony ich kontekstu krajobrazowego, przy uwzględnieniu „świętego

²⁷ Postępowanie administracyjne w sprawie wydania decyzji oos wszczęto 14.11.2022 r. Zob.: Urząd Gminy Dominowo (2022). 'Obwieszczenie', Budowa farmy fotowoltaicznej o mocy 250 MW wraz z niezbędną infrastrukturą techniczną [online] https://bip-v1-files.idcom-jst.pl/sites/47293/wiadomosci/657886/files/obwieszczenie_o_wszczeciu_postepowania.pdf (Accessed: 23-01-2023).

²⁸ Na odrolnienie gruntów klas I-III wymagana jest zgoda właściwego Ministra. Z tego względu w uchwalanych mpzp pod inwestycje OZE fragmenty działek o rzeczonych klasach bonitacyjnych zachowują swoje rolnicze przeznaczenie. Niestety ich przypadkowość i kształt wobec otaczającej je następnie farmy fotowoltaicznej często umniejsza sens ich dalszej uprawy. W rezultacie wszystkie grunty w obrębie planowanej inwestycji mogą zostać wyłączone z użytkowania.

²⁹ W związku z planowanym pozyskaniem pieniędzy z Krajowego Planu Odbudowy polskie warunki w stawianiu elektrowni wiatrowych mają ulec liberalizacji. Dyskusja dotyczy przede wszystkim zasady 10H, zgodnie z którą turbiny wiatrowe muszą być oddalone od budynków mieszkalnych o odległość wynoszącą 10-krotność wysokości elektrowni wraz z łopatami.

prawa własności”, doprowadziło z kolei do przekształceń zwykle o charakterze nieodwracalnym. Skupianie uwagi przez całe dekady na niszczące dwory i pałace zaowocowało w ostatnich latach licznie podejmowanymi renowacjami. Towarzyszące temu podziały nieruchomości i sprzedaże uratowały także liczne parki przed zagładą, skazując jednak niejednokrotnie „niechciany spadek” w postaci folwarków i otaczających je gruntów na niekontrolowane przekształcenia. Ujęcie w rejestrze i ewidencji zabytków poza siedzibami także zabudowań gospodarczych nie jest dla mieszkańców wsi przekonywujące. Słuszne objęcie wielu obiektów ochroną konserwatorską utwierdziło jednak społeczeństwo w tym, że tożsamość krajobrazu opiera się wyłącznie na wyznaczonych punktach z przydzieloną im wartością zabytkową, a nie na historycznym charakterze krajobrazu. Ochrona założeń folwarcznych i zespołów jako zabytków o charakterze obszarowym jest zaś znacząco utrudniona z uwagi na nieustalone bądź niezwyfikowane do dziś granice. W rezultacie zarządzanie i planowanie krajobrazem w obrębie dostępnych form ochrony zabytków okazuje się często fikcją³⁰. Przypadkiem szczególnym są założenia parkowe, dla których w latach 70. i 80. XX w. często określano strefy ochrony widokowej i ekologicznej (Ryc. 5). Strefy o mniej lub bardziej zgeometryzowanych granicach opierano o podziały własnościowe i naturalne formy terenu. Pomimo niewielkiej puli dostępnych materiałów archiwalnych, wysuwane wówczas wnioski – przy czytelnych jeszcze powiązaniach przestrzennych – można uznać za część oceny eksperckiej. Granice wyznaczonych stref nie zostały jednak nigdy usankcjonowane prawnie, obrazując dziś w wielu miejscach skalę zaprzepaszczenia potencjału ich nienaruszonego niegdyś krajobrazu.

Ważnym narzędziem ochrony krajobrazu pozostają instrumenty z zakresu ochrony przyrody. Częścią oceny oddziaływania przedsięwzięć na środowisko jest ustalenie wpływu danej inwestycji na krajobraz. W rzeczywistości sprowadza się to najczęściej do enigmatycznych sformułowań, a analizy krajobrazowe – bardzo różnej jakości – są sporządzane generalnie dla inwestycji mogących znacząco oddziaływać na środowisko (Sas-Bojarska 2017). Ustawa o ochronie przyrody nie przewiduje powszechnej ochrony przyrody, lecz określa 10 możliwych form ochrony. Dla zachowania walorów krajobrazowych ważnych jest pięć tzw. obszarowych form ochrony przyrody: parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu i obszary Natura 2000. Z ich wyznaczeniem wiążą się ograniczenia inwestycyjne i działalności gospodarczej, przy czym pod względem przedmiotu ochrony w zakresie krajobrazu poszczególne formy ochrony przyrody nie odbiegają od siebie (Goździewicz-Biechońska 2014, s. 71). Ze względu na walory krajobrazowe wyznaczane są przede wszystkim obszary chronionego krajobrazu i parki krajobrazowe. Pierwsze z nich mają charakter rekreacyjno-wypoczynkowy z niewielkimi ograniczeniami dla działalności gospodarczej, co wskazuje na ich mało znaczącą rolę jako formy ochrony. Dla parków krajobrazowych sporządza się plany ochrony, co tylko pozornie przypisuje im duże znaczenie w kształtowaniu krajobrazu. Zgodnie bowiem z art. 17 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody formułowane zakazy są zorientowane przede wszystkim na aspekty środowiskowe (Goździewicz-Biechońska 2014, s. 78). Niewątpliwie pozwala to na uchronienie tych terenów przed realizacją najbardziej szkodliwych dla krajobrazu inwestycji. Trudno jednak przypisywać temu celową i świadomą dbałość o walory wizualne jak widoki i panoramy, gdyż zasadniczy problem rozproszonej zabudowy mieszkaniowej również i tu nie został rozwiązany. Ochrona nie tylko samego wnętrza krajobrazowego ale i przedpoli ekspozycji pozostaje również nieuregulowana (Kistowski 2008, s. 18). Problem niedostatecznej ochrony krajobrazu z wykorzystaniem narzędzi z zakresu ochrony zabytków i środowiska jest symptomatyczny. Zawarte w nich ustalenia znajdują odniesienie w planach miejscowych, co ma charakter aktu prawnego realnie wpływającego na przestrzeń. Duże oczekiwania wiążane są zatem z audytem krajobrazowym.

W 2000 r. uchwalono Europejską Konwencję Krajobrazową, która narzuciła na państwa-sygnatariuszy konieczność identyfikacji i scharakteryzowania swoich krajobrazów. Proces implementacji zapisów EKK przebiega w Europie z bardzo różną dynamiką, a do typologii krajobrazów wykorzystywane są zróżnicowane metody (Majchrowska 2013, Solon 2014, Gałęcka-Drozda et al. 2018). Polskie

³⁰ Świadczą o tym także wpisy do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego: 1) krajobrazów kulturowych – za cenny uznano tylko „obszar krajobrazu kulturowego - otoczenie wyspy Ostrów Lednicki” i „krajobraz kulturowy wokół jeziora Krzyckiego”; 2) układów ruralistycznych zaledwie 6 wsi, tj. Baszków, Czacz, Drzeczkowo, Lędyczek, Smolice, Zimnowoda.

działania na tym tle są dalece zapóźnione. W 2015 roku uchwalono tzw. ustawę krajobrazową³¹, a w 2019 r. za sprawą rozporządzenia opublikowano metodykę dla sporządzania audytów krajobrazowych³². Dopiero w listopadzie 2022 r. wyłożono do publicznego wglądu pierwszy w Polsce projekt audytu krajobrazowego sporządzonego dla województwa wielkopolskiego. Na obszarze Wielkopolski wskazano 120 tzw. krajobrazów priorytetowych, które – jak przewidywali badacze w momencie ogłoszenia ustawy krajobrazowej – obejmują w znacznej mierze tereny już chronione. *Tzw. ustawa krajobrazowa wprowadza audyt krajobrazowy, który ma zastąpić źle funkcjonujący obecny system planowania przestrzennego, ale tylko w odniesieniu do krajobrazów priorytetowych, czyli mają dotyczyć terenów/obszarów wybranych, które już są chronione, ale nieskutecznie* (Chwalibóg, Wolski 2015, s. 84–85). Padające wówczas pytania o sens chronienia tylko wybranych obszarów i brak wzmocnienia zapisów w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym pozostają aktualne. W projekcie audytu dla województwa wielkopolskiego krajobrazami priorytetowymi objęto obszary m.in. parku narodowego, parków krajobrazów i fragmenty obszarów Natura 2000. Wśród krajobrazów priorytetowych znalazły się także tereny chronione na mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w tym liczne układy urbanistyczne oraz 10 z 11 pomników historii. Pomijając także słusznie wskazane do ochrony okolice Turwi, Żerkowa i Rogalina – przynajmniej częściowo objęte formami ochrony przyrody – analizie poddano pozostałe w ten sposób 22 krajobrazy priorytetowe (Ryc. 6). W zasięgu każdego z nich znajduje się przynajmniej jeden folwark.

W niemal wszystkich tak wytypowanych krajobrazach priorytetowych, według narzuconej ogólnie metodyki, folwarki znalazły się na granicy wskazanych do ochrony zwartych układów zabudowy. Przypadek Mszczyszyna nie jest w tym względzie odosobniony (Ryc. 7). Zespół dworski o dość zdegradowanej już kompozycji podwórza gospodarczego ma być ujęty w granicach krajobrazu priorytetowego o powierzchni zaledwie 37 ha bez ochrony jego kontekstu krajobrazowego, w tym malowniczej doliny Kanału Obry. Mimo, że postulat ochrony powiązań widokowych zespołu został wysunięty już kilka dekad temu, a i w samym audycie dostrzeżono zagrożenie degradacji otoczenia parku³³. Ustalenia audytu nie pozwolą uchronić przedpola widokowych przed niekontrolowaną zabudową mieszkaniową skutecznie zawłaszczającą jak w Mszczyszynie panoramę na zespół. Nawet w przypadku tak korzystnie położonych krajobrazowo folwarków Cichowo czy Gołanice nie objęto ochroną otaczających ich pól. Tymczasem przekształcenia tych obszarów będą miały bezpośredni wpływ na kształtowanie sylwety miejscowości od strony jeziora (Ryc. 8). Wybiórcze myślenie prezentują także przykłady Czerniejewa i Kórnik, gdzie całkowicie pominięto nie tylko kontekst krajobrazowy zespołów rezydencjonalnych, ale także istotne dla ich rozwoju sprzężenie z układami urbanistycznymi o proveniencji barokowej.

3.4. Ochrona, planowanie i zarządzanie krajobrazem w regionie Veneto (Włochy)

Wstępne wyniki audytu dla województwa wielkopolskiego nie spełniają podstawowego celu Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, która traktuje krajobraz jako istotną część życia ludzi bez względu na walory estetyczne³⁴. Kluczowe cechy historycznego charakteru krajobrazu jakim są przedpola ekspozycji folwarków, wchodzące w skład zwyczajnych, codziennych krajobrazów wiejskich (Wiśniewska 2002), nie zostały uznane za warte ochrony. Dlatego warto zwrócić uwagę na narzędzia i instrumenty w zakresie ochrony, planowania i zarządzania krajobrazem po jakie sięgnięto w innych

³¹ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015 poz. 774).

³² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych (Dz.U. 2019 poz. 394).

³³ W załączniku tekstowym dla krajobrazu priorytetowego „Mszczyszyn” wśród zdiagnozowanych zagrożeń zapisano: *Obszar o niewykorzystanym potencjale funkcjonalno-przestrzennym i kulturowym krajobrazu – brak użytkowania dworu, zaniedbany park dworski – stopniowa degradacja historycznych elementów krajobrazu i ich otoczenia*. W wytycznych nie określono jednak żadnych wytycznych odnośnie kształtowania przedpola ekspozycji zespołu dworskiego. Zob.: WBPP (2022). 'Podglądowa aplikacja mapowa', *Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego* [online] <https://wbpppoznan.pl/AudytKrajobrazowy/SIP> (Accessed: 23-01-2023).

³⁴ Zgodnie z tekstem Preambuły *krajobraz jest ważną częścią jakości życia ludzi zamieszkujących wszędzie: w obszarach miejskich i na wsi, na obszarach zdegradowanych, jak również w obszarach o wysokiej jakości, na obszarach uznawanych jako charakteryzujące się wyjątkowym pięknem, jak i w obszarach pospolitych*. Zob.: Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r.

krajach europejskich. Na pierwszy plan wysuwają się wspomniane już wcześniej metody angielskie, które ewoluowały od lat 70. XX w. od waloryzacji krajobrazu (*Landscape Evaluation*) do oceny charakteru krajobrazu (*Landscape Character Assessment*) (Raszeja 2013, s. 151–153). Na uwagę zasługuje metoda HLC (*Historic Landscape Character*), która jest stosowana w Wielkiej Brytanii, Walii, Szkocji i jest także rozwijana w wielu krajach basenu Morza Śródziemnego. Wątpliwości wobec adaptacji tych i wielu innych metod do warunków polskich wzbudza nie tyle ich skomplikowanie, co użyteczność wobec zupełnie innej biografii polskiego krajobrazu obfitującej w drastyczne przełomy historyczne. Palimpsest krajobrazu często składa się z kolejnych nawarstwień marginalizujących poprzednie. Ilość dokonanych już przekształceń przy współczesnej dynamice zmian utrudnia zaś bezpośrednio implementację dobrze znanych zagranicznych metod ochrony krajobrazu. Dlatego w badaniach zwrócono uwagę na potrzebę identyfikacji krajobrazów o podobnej fizjonomii i strukturze co Wielkopolska, a dopiero w drugim kroku ocenę podejmowanych na tym terenie działań w zakresie ochrony krajobrazu. W ten sposób za inspirujący przykład uznano region Veneto (Wenecja Eugenejska) w północnych Włoszech (Mikulski 2021, s. 373–377). Jest to obszar o płaskim ukształtowaniu terenu, małej lesistości, pozbawiony większych zbiorników wodnych, z dużym zagęszczeniem willi niejednokrotnie o wysokiej klasie architektonicznej. To właśnie ostatni z wyróżników może kwestionować czynione porównania ze specyfiką wielkopolskiego krajobrazu folwarcznego. Zgodnie jednak z zasadami HLC wszystkie elementy krajobrazu są uznawane za część jego historycznego charakteru bez względu na czas powstania czy wartość artystyczną (Rippon 2004).

W okresie średniowiecza teren wokół Wenecji uległ procesowi renaturalizacji, co sprzyjało rozprzestrzenianiu się lasów, bagien i mokradeł. Dopiero w XV w. weneccy kupcy zauważyli w tych ziemiach potencjał i podjęli akcję ich rekultywacji. Wielu z nich zaczęło wznosić swoje siedziby, pośród których najbardziej znane są te autorstwa Andrea Palladio, wpisane na listę UNESCO. W rezultacie wykształcił się wzorzec siedziby określanej mianem *villa veneta*, której – podobnie jak w przypadku wielkopolskich folwarków – towarzyszą ogrody i zabudowania gospodarcze. Otwarta przestrzeń pół podkreśla ich rolę w krajobrazie (Tempesta 2013). Współcześnie w siedmiu prowincjach regionu Veneto zinwentaryzowano blisko aż 4 tys. willi³⁵ (Ryc. 9). Niestety procesy rozwojowe po II wojnie światowej oraz niekontrolowany rozwój budownictwa mieszkaniowego i przemysłu, doprowadziły również w tej części Europy do utraty charakteru wielu krajobrazów. To wraz z niedostateczną ochroną krajobrazu przez państwo znajduje analogię do aktualnej sytuacji Polski³⁶ (Tempesta 2018, s. 129). Z tych powodów w planie regionalnym Veneto³⁷ wskazano, że *ville venete stanowią sieć przestrzennej, urbanistycznej, organizacyjnej i ekonomicznej organizacji wsi (...) willa jest węzłem ramy terytorialnej, struktury złożonej z walorów kulturowych i krajobrazowych. Zachowanie ville venete, poprzez formy użytkowania terenu zgodne z charakterem nieruchomości, a jednocześnie ochronę kontekstu krajobrazowego w którym się znajdują, stanowi istotny warunek dla struktury przestrzeni wiejskiej nie mniej niż poszanowanie regionalnej pamięci historycznej*³⁸.

Wokół każdej willi palladiańskiej lub tej o znaczeniu prowincjonalnym wytyczono w planie zagospodarowania strefy ochrony określane jako *contesti figurativi di villa veneta* (Ryc. 10). Wyznaczanie stref wokół pozostałych siedzib jest możliwe na poziomie gminnych dokumentów planistycznych. Strefa *contesto figurativo* odnosi się do fragmentu przestrzeni, w której powiązania biografii, struktury i wizerunku krajobrazu nadają przestrzeni wyjątkowy charakter. Stąd *contesti figurativi di ville venete* obejmują obszary związane z emanującymi w krajobrazie willami i dlatego zgodnie z zapisami EKK są wyznaczane nie tylko dla terenów które zachowały swoją integralność, ale także tych, które utraciły swoją oryginalną kompozycję. Przy określaniu granic stref ochrony decydujący jest nie podział katastralny lecz ukształtowanie terenu. Dla każdej z nich formułowane są wytyczne w tym zakazy mające przyczynić się do ochrony danego obszaru, jak i przywrócenia im naruszonego w przeszłości charakteru. W ramach rozwoju przestrzennego dopuszczalne są ingerencje w krajobraz, co jednak wiąże się z zastosowaniem działań minimalizujących potencjalnie wyrządzone szkody. W ocenie

³⁵ Katalog *ville venete* prowadzi Regionalny Instytut Willi Weneckich (Istituto Regionale Ville Venete).

³⁶ Wśród najważniejszych problemów w ochronie włoskiego krajobrazu były: szybkość zmian przestrzennych bez wdrożenia polityki krajobrazowej, zaangażowanie zbyt wielu podmiotów administracji w zarządzanie przestrzenią bez ich koordynacji, niedostateczne zwracanie uwagi na krajobraz w planowaniu przestrzennym.

³⁷ Piano Territoriale Regionale di Coordinamento.

³⁸ PTRC del Veneto, Variante parziale attribuzione valenza paesaggistica, Allegato B3, Sistemi di Valori, s. 11.

planowanych inwestycji uwzględnia się przede wszystkim ryzyko zakłócenia wyznaczonych, reprezentatywnych dla danego obszaru panoram (Ryc. 11). Celem rozwijanego zwłaszcza od 2009 r. systemu planowania przestrzennego w regionie Veneto jest zachowanie tożsamości krajobrazu jako sieci *ville venete*.

4. DYSKUSJA

Zaangażowanie zbyt wielu różnych podmiotów polskiej administracji w zarządzanie przestrzenią w zakresie ochrony zabytków, przyrody i budownictwa, poprzez budzący wiele niejasności podział kompetencji, utrudnia realną ochronę walorów krajobrazowych. Stąd uprawnionym jest stwierdzenie, że kompleksową ochroną, planowaniem i zarządzaniem wizualną stroną krajobrazu nie zajmuje się w Polsce nikt. Problemu nie rozwiązuje nowe narzędzie jakim jest audyt krajobrazowy, który nie ustala kluczowych cech identyfikujących krajobraz, a jedynie obejmuje ochroną pewne przestrzenie, starając się – bezradnie – ocalić specyfikę Wielkopolski. Nie obejmując otoczenia „najcenniejszych” obiektów, gdzie występują najpoważniejsze przekształcenia, presja inwestycyjna i opór do obejmowania tych obszarów ochroną, audyt powieliła tylko nieskuteczność form ochrony zabytków (brak stref ekspozycji) i przyrody (brak otulin). Stąd dawne pola folwarczne, często jeszcze położone peryferyjnie wielkopowierzchniowe użytki rolne pełniące rolę przedpola widokowych, mogą stać się atrakcyjnym, a może i jedynym miejscem dla lokalizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko.

Oceny krajobrazu bazujące wyłącznie na mierzalnych wskaźnikach mogą sprzyjać dalszemu zabudowywaniu przedpola wielkopolskich folwarków zabudową mieszkaniową, farmami fotowoltaicznymi i turbinami wiatrowymi przejmującymi rolę dominant. W związku z trudnym do przewidzenia efektem skumulowanym wszystkich planowanych inwestycji, stopień nasycenia krajobrazu nowymi obiektami może doprowadzić do zmiany jego historycznego charakteru z folwarcznego na przemysłowy. Zachodzi pytanie, czy ta zmiana jest znakiem naszych czasów, nasuwająca jedynie nową warstwę palimpsestu czy też jest to warstwa marginalizująca w znacznym stopniu wszystkie poprzednie. Naruszona bowiem zostaje nie tylko struktura krajobrazu, ale wraz z wyłączeniem z produkcji rolniczej kolejnych gruntów zatracona zostaje czytelność krajobrazu rolniczego pracującego, w którym to sezonowość upraw wpisuje się w naturalną potrzebę człowieka do orientacji w czasie i przestrzeni.

Ochrona, planowanie i zarządzanie wielkopolskim krajobrazem folwarcznym może opierać się jednocześnie na wskazaniu *key characteristics* oraz wyznaczeniu na wzór *contesti figurativi* obszarów pełniących rolę przedpola ekspozycji relikwów gospodarki folwarcznej, często od dekad objętych ochroną konserwatorską. Wobec szybkich i często *de facto* bezpowrotnych zmian krajobrazu, wymagałoby to opracowania metodyki skupionej na utrzymaniu tożsamości krajobrazu folwarcznego bądź przywróceniu utraconych jego części. Celem powinno być zarządzanie zmianą.

5. PODSUMOWANIE

O tożsamości wielkopolskiego krajobrazu świadczy duże zagęszczenie i nasycenie krajobrazu relikwami gospodarki folwarcznej. Elementy te tworzą historyczny charakter krajobrazu co nie oznacza, że należą one do przeszłości, lecz stanowią integralną część współczesnego krajobrazu rolniczego. Dużą rolę w zachowaniu jego czytelności odgrywają zachowane i związane z nimi tożsamościowo przedpola ekspozycji folwarków. Proces zabudowy tych czułych przestrzeni ma miejsce od końca XIX w. lecz w ostatnich latach przybrał na sile, co nie podlega w zasadzie żadnej kontroli. Liczne zakłócenia krajobrazu wywołane nowymi obiektami ingerują w sylwety zespołów dworskich i pałacowych ważnych z punktu widzenia biografii krajobrazu wsi. Wielkopolski krajobraz folwarczy charakteryzuje się generalnie dużą pojemnością krajobrazową, na co miała wpływ niestety powojenna wycinka zieleni śródpolnej. Niska chłonność widokowa i wysoka wrażliwość wizualna jego wyróżników podkreśla konieczność zwiększania roli oceny eksperckiej, w której określa się historyczną perspektywę relikwów gospodarki folwarcznej.

Wstępne wyniki audytu krajobrazowego dla województwa wielkopolskiego wpisują się w trend polaryzacji terenów wiejskich na obszary chronione oraz nierozzerwalnie związany z nimi krajobraz. Problemem pozostaje mylne przeświadczenie, że tożsamość krajobrazu tworzą obiekty uznane za zabytki, obszary chronione przyrodniczo czy krajobrazy priorytetowe. Brak w polskim porządku prawnym sformułowań typu krajobraz olęderski czy folwarczny jest tego dowodem. Inspirujących przykładów, na tle metod brytyjskich, przynoszą włoskie doświadczenia w zarządzaniu krajobrazem, któremu charakter podobnie jak w Wielkopolsce nadali właściciele ziemscy.

REFERENCES

- Bogdanowski, J. (1976). *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bogdanowski, J., Łuczyńska-Bruzda, M., Novak, Z. (1979). *Architektura krajobrazu*. Warszawa – Kraków: PWN, ISBN 83-01008-29-6.
- Chwalibóg, K., Wolski, P. (2015). 'To co ważne dla przeciwdziałania destrukcji krajobrazu' [in:] *Krajobraz kulturowo-przyrodniczy z perspektywy społecznej*, Ratajski, S., Ziółkowski, M. (eds.), Warszawa: Polski Komitet do spraw UNESCO, Narodowe Centrum Kultury, pp. 71–95, ISBN 978-83-9029-399-8.
- Czarnecki, A., Lewandowska-Czarnecka, A. 2012. 'Cechy kluczowe a pojemność krajobrazu na zmiany' [in:] *Krajobrazy zdefiniowane – znaki i symbole w krajobrazie*, Łach, J., Zaremba, A. (eds.), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, pp. 65–84, ISBN 978-83-6267-314-8.
- Forczek-Brataniec, U. (2018). *Przestrzeń widziana : analiza widokowa w planowaniu i projektowaniu krajobrazu*. Kraków: Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, ISBN 978-83-7242-997-1.
- Gałęcka-Drozd, A., Szczepańska, M., Wilkaniec, A., de Mezer, E. (2018). 'Aspekty kulturowe, kompozycyjne i percepcyjne w opracowaniach dotyczących identyfikacji charakteru krajobrazu na poziomie lokalnym', *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 33, pp. 63–76, DOI: 10.18778/1508-1117.33.04.
- Goździewicz-Biechońska, J. (2014). 'Formy ochrony krajobrazu wiejskiego w świetle ustawy o ochronie przyrody', *Przegląd Prawa Rolnego*, 2, pp. 65–81, DOI: 10.14746/ppr.2014.15.2.4.
- Hernik, J. (2011). 'Ochrona wrażliwych krajobrazów kulturowych obszarów wiejskich', *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie*, Rozprawy 351.
- Kistowski, M. (2008). 'Problemy ochrony walorów krajobrazowych parków krajobrazowych' [in:] *Krajobrazy Polski – nasze dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe na przykładzie opolskich parków krajobrazowych*. Góra św. Anny – Oborniki Śląskie: Studio Graphito, pp. 15–22, ISBN 83-89898-39-X.
- Kodym-Kozaczko, G. (2003). *Układy przestrzenne zespołów rezydencjonalno-folwarcznych w Wielkopolsce. Wartości kompozycyjne i ideowe*. Maszynopis pracy doktorskiej. Warszawa: Politechnika Warszawska.
- Krajewski, P. (2012). 'Możliwości zastosowania oceny pojemności krajobrazu w planowaniu przestrzennym na obszarach podmiejskich', *Architektura Krajobrazu*, 3, pp. 22–29, <http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BAR8-0024-0093>.
- Krajewski, P., Mastalska-Cetera, B. (2014). 'Zastosowanie oceny pojemności krajobrazu w planowaniu przestrzennym na obszarach chronionych na przykładzie miejscowości Sulistrowice w gminie Sobótka', *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 37, pp. 57–164, https://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-45a077f7-903a-40e9-a005-6f1a277c9d42/c/vol37_18_Krajewski_i_in.pdf.
- Lipińska, B. (2011). *Żuławy Wiślane : ochrona i kształtowanie zabytkowego krajobrazu*. Nowy Dwór Gdański – Gdańsk: Stowarzyszenie Żuławy, ISBN 978-83-9297-954-8.
- Majchrowska, A. (2013). 'Doświadczenia innych krajów w identyfikowaniu typów krajobrazowych' [in:] *Identyfikacja i waloryzacja krajobrazów – wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, Warszawa: GDOŚ, pp. 6–16, ISBN 978-83-62940-43-1.

- Mikulski, D. (2021). *Analiza i ocena zmienności krajobrazu ziemi średzkiej w kontekście ochrony aktywnej śladów kultury folwarcznej*. Maszynopis pracy doktorskiej. Poznań – Kraków: Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- NID (2022). Narodowy Instytut Dziedzictwa. Poznaj polskie zabytki <https://zabytek.pl/pl>. dostęp 12.12.2022)
- Niedźwiedzka-Filipiak, I. (2009). *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, ISBN 978-83-60574-71-3.
- Ozimek, A. (2019). *Miara krajobrazu. Obiektywizacja oceny widoków i panoram wspomaganą narzędziami komputerowymi*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, ISBN 978-83-65991-68-3.
- Ozimek, P., Ozimek, A. (2009). 'Badanie chłonności krajobrazowej przy użyciu przestrzennego modelu cyfrowego', *Nauka Przyroda Technologie*, 3/1, pp. 1–12, http://npt.up-poznan.net/pub/art_3_13.pdf.
- Raszeja, E. (2005). 'W poszukiwaniu ładu i autentyczności. Refleksje na temat kształtowania krajobrazu i architektury polskiej wsi', [in:] *Polska wieś 2025 : wizja rozwoju*, Wilkin J. (ed.), Warszawa: Fundusz Współpracy, pp. 191–198, ISBN 83-89793-95-4.
- Raszeja, E. (2013). *Ochrona krajobrazu w procesie przekształceń obszarów wiejskich*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, ISBN 978-83-7160-699-1.
- Raszeja, E., Szczepańska, M., Gałęcka-Drozda, A., de Mezer, E., Wilkaniec, A. (2022). *Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego w zintegrowanym planowaniu rozwoju*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, ISBN 978-83-7986-407-2.
- Regione del Veneto (2023). 'GeoPortale Veneto', *PTRC 2020 Vigente* [online] <https://idt2.regione.veneto.it> (Accessed: 23-01-2023).
- Richling, A., Solon, J. (2011). *Ekologia krajobrazu*. Warszawa: PWN, ISBN 978-83-0116-733-2.
- Rippon, S. (2004). *Historic Landscape Analysis : deciphering the countryside*. York: Council for British Archaeology, ISBN 978-19-0277-144-1.
- Rozenau-Rybowicz, A., Szlenk-Dziubek, D. (2009). 'Metoda oceny wrażliwości krajobrazu na przekształcenia - doświadczenia z gminy Poronin', *Problemy Rozwoju Miast*, 6/1–2, pp. 108–117, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-643e9b0e-c79b-473a-a2e7-42b7a62a3795/c/PRM_2009-1-2_08_Rozenau-Rybowicz_Szlenk-Dziubek.pdf.
- Rygiel, P. (2007). 'Odporność wizualna krajobrazu – zastosowanie w planowaniu przestrzennym', *Czasopismo Techniczne*, 5-A, pp. 257–258, https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/redu/resources/34887/file/suwFiles/RygielP_OdpornoscWizualna.pdf.
- Sas-Bojarska, A. (1998). 'Krajobraz i aspekty wizualne w OoŚ' [in:] *Poradnik przeprowadzania ocen oddziaływania na środowisko*, Lenart, W., Tyszecki, A. (eds.), Gdańsk: Eko-Konsult, pp. 210–213, ISBN 978-83-9111-070-6.
- Sas-Bojarska, A. (2017). *Wielkie inwestycje w kontekście zagrożeń i ochrony krajobrazu*. Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, ISBN 978-83-7348-720-8.
- Solon, J. (2014). 'Przegląd wybranych podejść do typologii krajobrazu', *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 20, pp. 25–33, <https://bibliotekanauki.pl/articles/86154>.
- Swanwick, C. (2002a). *Landscape Character Assessment : guidance for England and Scotland*. Countryside Agency, Scottish Natural Heritage.
- Swanwick, C. (2002b). *Techniques and criteria for judging capacity and sensitivity (Topic paper 6)*. Countryside Agency, Scottish Natural Heritage.
- Tempesta, T. (2013). 'Veneto' [in:] *Italian historical rural landscapes : cultural values for the environment and rural development*, Agnoletti, M. (ed.), Nowy Jork: Springer, pp. 279–298, ISBN 978-94-007-5354-9.
- Tempesta, T. (2018). 'Degradation of the Palladian landscape', *Aestimum*, 72, pp. 109–130, DOI: 10.13128/Aestimum-23971.
- Tuan, Y.-F., (1987). *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa: PIW, ISBN 83-06014-66-9.
- Urząd Gminy Dominowo (2022). 'Obwieszczenie', Budowa farmy fotowoltaicznej o mocy 250 MW wraz z niezbędną infrastrukturą techniczną [online] https://bjp-v1-files.idcom-jst.pl/sites/47293/wiadomosci/657886/files/obwieszczenie_o_wszczeciu_postepowania.pdf (Accessed: 23-01-2023).
- WBPP (2022). 'Podglądowa aplikacja mapowa', *Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego* [online] <https://wbppoznan.pl/AudytKrajobrazowy/SIP> (Accessed: 23-01-2023).
- Wiśniewska, W. (2002). 'Krajobrazy codzienne', *Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej*.

AUTHOR'S NOTE

Author of several scientific articles on the role and significance of landowners' estates in the landscape of Greater Poland. The author is interested in rural areas, including the study of their identity and active protection with respect to cultural heritage relevant for local communities. Since 2019, employed at the National Institute of Cultural Heritage, Regional Office in Poznań.

O AUTORZE

Autor kilku artykułów naukowych na temat roli i znaczenia siedzib ziemiańskich w krajobrazie Wielkopolski. W kręgu zainteresowań autora pozostają obszary wiejskie, w tym badanie ich tożsamości i aktywna ochrona z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego istotnego dla społeczności lokalnych. Od 2019 r. zatrudniony w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, w Oddziale Terenowym w Poznaniu.

Contact | Kontakt: danielmikulski@wp.pl